

Quignolovenški filolog
ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у
Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у
Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив.
у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф.
Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА,
проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА,
проф. Унив. у Београду.

КЊИГА V.

БЕОГРАД 1925—1926.

Из живота речи.

Dijavolъ — διάβολος.

g) Адјективи, адверби — за ознаку ... као горе I. под g) сх. бијѣсан, бѣсан, бѣсан, *daemonum*, *вражју* (у XIII. и XIV. в.): *Běsnyje duhy progone* (Стефан Кр. 20) и у Каванина: „Једа би хтио ... обратит к Исукрсту оставивши идолове. Ал не хти одврћи *ѡган биску*“. ар. Рј. јсл. Ак. I, 297. У *Monum. serb.* (63) има пасус: „Меџа прѣзь *Lukavicu* на *běsnu vodenicu*“ (вражја млин), јер народ верује да се у млиновима најрадије задржавају и бораве зли духови, ђаволи. Даља су значења овога придева: *daemoniacus*, a *daemone obsessus*; *rabidus*; *insanus*; *furibundus*; *violentus*; *insolens*; *vegetus*; *epilepticus*. Рј. јсл. Ак. I, 298—299. У народној поезији имамо описни адј. „на бијес“ за бијесан, бѣсан: „Кад ја бијех на бијес ђевојка“. Вук, Пј. 2 13; бијесно адв. *furibunde*, *violenter*: „Смрт много бијесно *ѡлаши*“. М. Ветранић 1, 27; бијѣсѡан (в. горе *бјесѡ*) *furibundus*; бјесно*нудан* (исто); бјесно*мучан* — кога „бијес“ мучи, *daemoniacus*; бјѣсовски, *daemonum* и *daemoniacus*; враго*мѡѡан*, враго*мѡѡасѡ*, враго*ласѡ* (ђаво*ласѡ*), врагу*ласѡ* (криву*ласт*, јегу*ласт*) *petulans*: „Отуд иде ђаче самоуче, самоуче, ал' је враго*ласѡ*“. Вук, Пј. 1, 452. „Невјесте су врагу*ласѡ*ѡе, утопиће ме.“ Вук, Пј. херц. 338; враго*душан* — „са вражјом душом, злочест“ (бого*душан* — „са божјом душом, добар“): „Тоболац тврдоусан није враго*душан*“. Даничић, Посл. 136; вражју, вражју, комп. вражији (божиј, божији < бо*ѡ*јѡ, бо*ѡ*јѡјѡ) *diaboli* и *diabolicus*; на вражју (елипт. — руку) адв. нач. „јако, немило“: „Све на вражју ју је стао ударати“ (у средњ. Далм.); врашки адј. и адв.: „Веће иде с диком у шишкање, у шишкање у врашко сиграње“. Вук, Рј. 841; адв.: „Ала га сунце врашки жеже!“ Пор. даље описне адв.: у врага, у врага дома, далеко, не знам куда (ср. рус.: „У чорѡа на кулижках“): „Пошао је у врага дома!“ за врага, узалуд; од врага, обесно; ѡо врагу, можда, случајно: „Немој ти ѡо врагу то учинити!“ (у Далмацији); слов. бѣсен — о човеку и животињи: *besni konji*, *besna živina*; бесно адв. „дивље“: „— *gledati*“; бесно адј. *tobend*, *tobsüchtig*; бѣсовски, ђаволски, демонски: „V volčji duplini je divjala *besovska* sila“. Plet. I, 22; *črtěžen*, пун мржње; *vragemeten*, поседнут од ђавола, демонски;

буг. *бѣсничкий*, -чѣкѣ, -чка, -чко, немиран, згранут'; *бѣсний*: ,немиран, брбљав, обесан': „Да ли е кѣща тѣсна, или е челядѣ бѣсна?“ (И у нас се рече: „Није кућа тесна већ је челяд бесна!) ,болестан од бесноће' (о човеку и животињи): „Скачи като *бѣсенъ*“. „Да пази Господъ отъ пиинъ женъ и отъ *бѣснъ* свиниѣ“; *бѣсовский*, -ска, -ско, *бѣсовый* и -въ, -ва, -во, вражји, ђаволски': „Бѣсовы сборки — вѣтровы пыленки“. Геров I, 100; *враговый*, *вражий*, вражји, душмански'; *вражъский*, *вражеский*, *вражский*, ђаволски'; „Хайдѣ оттува, Юрушка, Юрушка *вражска* койнарка! За тебе вѣръ не губиѣ“. 152; *враговийи* и -иѣ, -ѣа, -ѣо хитар, лукав'; — *врагово ѡиля* (zool.) ,turdus merula'; рус. *бѣсовъ*, *diaboli*: *бѣсова нога* „немирѣак; вижле' (пор. горе „бѣсоногъ“!); *бѣсово молоко* (bot.) ,euphorbia' (разног облика); *бѣсовский* ,ђаволски': „*бѣсовское навожденіе*“ ,искушење, завођење, напаст'; „*бѣсовское зелье* ,духан' (у „расколника“); *бѣсновайиый*, *бѣснуеый*, *бѣсний* ,obsessus, човек мучен од ђавола'; *бѣсносвайиый* ,фанатичан'; *бѣшениый* ,obsessus (човек или животиња); неукроћен, дивљи, зверски; дрзак, одвише смеон; пијан': „пьяный, что бѣшениый.“ Даль I, 388; *бѣшеное-зелье* (bot.) ,datura stramonium'; *бѣшенная шрава* ,gentiana amarella'; — *ягода* ,atropa belladonna'; *чоршовъ*: „*чоршовы гусли*“ ирон. ,рачуни'; „— *грабли*“ ,лупешки прсти'; „*чоршова дюжина*“ (туцет), број тринаест' (Хришћ. омражен број због тринаестог апоштола Јуде); *чоршовъ чай* ,ракија, вотка'; *чоршова курица* (zool.) ,gallinula chloropus'; „— *рыба*“ ,сом'; „*чоршовы орѣхи*“ (bot.) ,trapa natans'; „*чоршовъ -кусъ*“, „— *а кукла, борода*“ ,tragopogon'; „*чоршовъ ѡалець*“ ,ископани белемнит, окамењен пуж'; рупа што ју је муња у песку ископала'; „*чоршово городище*“ ,урвина, провалија' (= буг. *врагъ, оврагъ*); ,шпиља украј мора'; „*чоршова сѣлоронушка*“ ,голи камен, пустош; Финска'; *чершовский* ,ђаволски': „*чершовская работа*!“ „*чертовскія придирки*!“ *чершовски* адв. ,јак, врло': „Онъ *чершовски* лукавѣ, хитер!“ *ѡ чершовски*, по ђављу, на вражју, зло'; *до чо(е)ршиковъ* ,јак, силно': „напиться *до чершиковъ*“; „онъ допился *до „чершиковъ*“ ,хвата га делириј од пијанства'. Даль IV, 1360; мрус. „*бисов*, -а, -о, *бисиний* ,ђављи, вражји': „*бисів син*!“ „*бисів батько*!“ „*бисові діти*!“ „*бисова тіснота*!“ и т. д.; *бисова худоба* ,падавица, епилепсија'; *бисове ребро* (bot.) ,valeriana officinalis'; *бісянський*, *бісовський* (погрдно) ,сотонски, ђаволски': „Ну, та й утяла ж *бісянська віра*! так гуля й набігла“. У нар. прип. ар. Хринч. I, 69. „Сила *бісовська* і та одступаєть“ (ib.); *бісовська маши*, — *дочка* и др.: „Як побачив я твою *бісовську газару*, то вона мені здалась страшниш од самісенького чорта“. I, 70; *бісний*, *бисновісний*, *біснுவайиый* ,бесан, изван себе':

„Ой дівчино, люблю тебе, не їж хліба — візьму тебе...“ а девојка му одговара: „Ой козаچه *бісмувавший*, не хай не їсть твоя мати“. I, 69; *бісмуващений* дем. адј. у горньому значењу али више од мила; описни адв.: *до біса, до сїо біса* ,много, далеко, неизмерно': „Отъ їх *до сїо-біса!*“ *з-біса* ,посве, врло': „Моторні ж *з-біса*“. „*З-біса* швидка!“ „О хитра *з-біса!*“ *бісом дививися* ,гледати срдито, злорадо, криво': „Вже море так йому огидло, що *бісом* на його дививсь“ (I. с.); *чоріів, -ова, ове* ,вражји': „чортів кришеник!“ „чортові діти!“ *чоріів ішиск* ,велика стиска, мноштво'; *чорііянів, -ова, -ове, чорііячий* ,ђављи': „Бабій *чорііянів!*“ „*чорііяча* старшина!“ „*чорііячий* огонь!“ IV, 473; описни адв.: *до чоріа* (= *до біса*: „Чи мало таки козаків і панів *до чоріа*.“ IV. 472; чеш. *běsný, běsnivý* ,obsessus'; *běsí, běsovský* ,ђаволски'; *běsorodý* ,од ђавола потекао, опак, зао'; *čertí, čertový, čertovitý, čertovský* ,вражји, ђаволски': „Tot' je *čertovská* potvora!“ „— *pycha!*“ „— *robota!*“ *čertové koleso* ,рђав, опак човек' *čertův, -ова, -ovo* ,diaboli': „*čertova podobizna*“ ,хром, сакат човек' (ср. што је горе речено о односу **črtъ* према *curtus!*"); *čertův zub* ,нека биљка'; „— *spár* или *čpár*“ (шапа) ,lycopodium clavatum'; ,pteroceras lambis'; *čertovy koláčky* ,плод зечјера слеза, лат. *malva!*“ „*čertovo paté*“ гљива ,*boletus luridus!*“ „— *žebro* (ср. мрус. *бісово ребро!*) ,нека биљка'; „— *žito*“ ,*der Wachtelweizen!*“ „— *mleko*“ ,нека биљка'; „— *lejno*“ ,*assa foetida!*“ *čertovi hrušky* ,*der Weissdorn!*“ „*čertový* (одр.) *pažur*“ ,*astrogalus glycyphilos!*“ „*čertovo motovidlo*“ ,зубља на оба краја погорена' (ср. рус. *чертёнокъ* ,главња, недогорен угљен'!): „Nedělej *čertův* (sic.) *motovidlo!*“ Kott V, 1190; *čertovo jezero* (у Шумахи); *Čertův Mlyn, Čertikův Mlyn* (пор. горе срп. *běsova vodenica!*), *Čertovy Kameny* (гудуре у Карпатима), *Čertův Důl* — имена места; оп. адв.: *do čertovéj chvíle* ,јакко дуго': „Kde jste *do čertovéj chvíle?*“ *čerta kus* ,много, одвише': „Je toho *čerta kus!*“ (= сх. „Има тога *спага* и по!“) *po čertech* ,зло': „Má se tam *po čertech*“. 1189; п. *biesowy, czartowy, czartowski*, диал. *ciortoski* ,ђаволски'; адв.: *po czartowsku* ,на вражју'.

h) Глаголи — за ознаку... као горе I. под h) сх. *бјеш-њети* ,бити болестан од болести бјеснила, *ravidum fieri*; бити изван себе, излазити из свијести; слазити с памети, лудовати на пр.: од љубави, жеље, радости или уопће од кога год добра; радити или поступати као изван себе, не гледајући ни на што, нагло, плахо, а зло по се и по другога; тако бјесни: срце, дух, памет, завист, жеља, чељаде и у прен. смислу новац, т. ј. богат човек. Pj. јсл. Ак. I, 390; *бјесниши, бјесноваши, бјесоваши* ,*insanire, petulantem esse!*: „Њима

јесте ласно *бјесоваџи*“. Вук, Пј. 4, 38; *црџиџи* (**črtъ* — избледело), за-
клињати, проклињати; — се, преклињати се; *вragоваџи*, *petulantem esse*: „Да бих тебе у ложницу звала, не ћеш, Јово, хћети мировати, веће
хоћеш стати враговати“. Вук, Пј. 3, 104; *вragолисаџи* (*ђаволисаџи*); *вragо-
голиџи* (*ђаволиџи*) — исто; *вragеџиџи*, ђавлом клети, врага често спо-
мињати (на острву Хвару); слов. *běsněti* (през. *běsněm*): „ogenj,
voda *bězne*“; *běznováti* импф. од *běsněti*; *črti(e)ti*, мрзити, — *se* рефл.
гадити се: „*črti se mi*“ — ,гади ми се; *vragovati*, през. -ијем
имати често ђавла на устима, врагом клети; буг. *бѣснѣвамъ*, лу-
дујем, почињем лудорије, немиран сам; *бѣснѣж*, брбљам; бесан
сам: „Който *бѣснѣ*, нѣма да иде“. „Жени го да не *бѣснѣ*.“ „Бѣ-
снѣ като магаря отъ конскы мухы“; ,пограбила ме бесноћа, бо-
лујем од беснила (и о животињама): „Отъ бѣлѣй вѣтъръ кучета-та
бѣснѣжъ“; *бѣснѣвамъ*, бесним, лудујем, не могу да мирујем: „Кметъ
кметува—бѣсъ *бѣсува*“; *бѣсувамся* рефл. — каже се о кујама, вучи-
цама кад се куцају и паре са мужјацима; *вражѣж*, -ишъ, -илъ
(за разлику од — *вражѣж*, -ишъ, -жѣлъ ,врачам, чарам) „врагујем,
почињем враголије; *вragувамъ* — о деци кад су немирна и обесна:
„Дѣца-та врагуваѣ“; ,радити нешто лукаво, химбено, на превару.
Геров s. v.; рус. *бѣсѣиѣ* кого ,некога љутити, наводити на срѣбу;
бѣсѣиѣся (рефл.), *бѣснѣиѣ*, срдити се, побеснети, доћи изван себе;
,подругивати се, шалити се; *бѣ(и)сомѣжѣиѣ*, *бѣ(и)сомѣжѣичѣиѣ*, кла-
пати, улудо време тратити, беспосличити; *бѣсѣкаѣшъ*, -ся ,псовати
ђавла, ђавлекати; *бѣсовѣиѣся*, лудовати, шалити се; *бѣсновѣѣиѣся*
,бити мучен бесом; *бѣшенѣиѣвовѣиѣ*, беснети, бити изван себе од
љутине; *черѣиѣшъ*, -ся, *черѣѣкаѣшъ*, *черѣѣкаѣшъ*, -ся, *почерѣѣж(х)ѣиѣ*, -ся
(интер.), *черѣѣжѣиѣ*, -ся, *черѣѣжѣичѣиѣ*, *черѣѣж(х)ѣиѣ* (трен. гл.) —
употребљавати у разговору или при псовању реч „чортъ“ на пр.:
„чортъ возьми!“ „Ну, кѣ чорту!“ Тако се на пр. каже о некому
ко често спомиње врага: „У него поганая привычка за каждымъ
словомъ *черѣѣкаѣшъ*“. „Что ты *черѣѣкаѣшся*, я самого *черѣѣжѣиѣ*!“
(= сх. „Што увек *ђавлећеш*, ја само кашто ђавлекнем!“), *черѣѣиѣшъ*
,псовати некому ђавла; ,псовати, грдити уопште. Даљ I. 388; IV,
1322—3; чеш. *běsněti*, *běznovati*, *insanire*; п. *biesić* (акт.) ,љутити
другога; *biesić się*, (рефл.) ,срдити се, љутити се.

г) Негаџија. — Велика одвратност напрама ђаволу у пси-
хологији престога хришћанскога народа и његов осећај о деструк-
тивности злочестога духа и помањкању свега позитивнога у њему
довели су до преставе *ђаво* = не! — нико! — ништа! па се имена
за *diabolus* употребљавају у језику место поменутих негативних

речи и то на начин обично неког интензивнијег негирања. Ту смо појаву могли донекле да констатујемо и у неким већ горе наведеним примерима нарочито код извесних адвербалних изражаја, али је са језичке стране уопште, а напосе са стране психологије језика ствар у себи јако интересантна, па заслужује да се и посебно на њу осврнемо и са неколико је примера осветлимо. Такво узимање ђавола у народној психологији рефлектује се на пр. у изражајима: сх. „А је *врага!*“ „А је *ђавла!*“ „*Врага* ти је то истина!“ Кад се на нешто одговара негативно. Или за: „ниједан, не *unus quidem*“ = *ђавољи*: „Сви су бези на Херцеговину, док не дође бего Љубовићу; а кад дође бего Љубовићу, али нема бега *ђавољега*.“ Вук, Рј. s. v. „Не пустите *ђавољега* жива, до самога Груде барјактара“. Вук, Пј. 4, 365. „Нама неста на бедему глава, у тамници влаха *ђавољега*.“ 4, 99. „ђавољи један сан (= „*врагџака*“, у Далмацији) сву ноћ, него се обрњи и преврњи до зоре“. 6. Љубиша, Прип. 11. Кад се некога подалеко дозивље па одикуд никаква одговора, рече се: „Нема *ни врага!*“ „Не чује се *ни врага!*“ Тако и у бугарском, кад се на велико дозивање чује само одјек својега гласа, каже се незадовољно: „Выкахъ, выкахъ, само *дѣволъ* ми ся обажда“. Геровъ I, 396; за „ништа, ни најмање“ = *врага! ђавла! ђаволе!* на пр.: „Даћу ти *врага!*“ „Даћу ти *ђавла!*“ = „Не дам ти ништа!“ „Не ћу се мучити за то *ђаволе* (= ништа, ни најмање).“ Рј. јсл. Ак. s. v. На питање: „Је ли Петар више свршија они посал шта сам му наредија?“ ако није посао обављен, онај који је за то упитан, а и сам има интереса у ствари, одговориће огорчено: „Свршија је *врага!*“ (т. ј. није! ништа! Сућурај на острву Хвару). „Није му *ни врага!*“ „Не ће му бити *ни врага!*“ т. ј. ништа (обично). „Сваћа сваћи одговара: „Црна си ми *врага* дала!“ Вук, Пј. 1, 301; за *врага* „за ништа, узалуд“; „То је све за врага!“ диал. *врагуџи*, -а, -о (једити, -а, -о интенз. за „једини, -а -о“) интенз. „ниједан, -дна, -дно“ (Пељешац у Далм.); *врагједан, врагуједан, вражјеједан* (у истом знач.); рус. нѣтъ *ни чорѣа, ни дѣвола!* „нема никога, — ништа!“ *Ни черѣа* не видать! (исто). Даљ (IV. 1360) тумачи акценат *черѣа* повођењем и ослоном на: „ни — хуя!“ „ама баш ништа!“ „Ахъ, ты мое *чорѣа знаеѣа чѣо!*“ (= сх. „*врагзна* што“ — „нико не зна што“); чеш. „*Nestojí to ani za starého čerta!*“ — ни за шта! „*Starého čerta víš!*“ „Не знаш ама баш ништа!“ „*Starého čerta ti dám!*“ „Не дам ти ништа!“ „*Rozuměli smo (jsme) čerta!*“ према сх. „*Врага* смо разумели!“ т. ј. ништа нисмо разумели. „*Neřek' ani čerte, d'áble!*“ — ништа! Интересантан случај ове семантичко-синтаксичке комби-

нације да се појам одн. реч *ђаво* асоциира и идентификује са негативном имамо у малоруском, где се на пр. речи: *біс*, *чорш* тешње везују уз облике помоћнога глагола *маіти* 'имати' и служе у пунјој мери као негативна партикула *не* на пр.: *біс-ма*, *біс-маі* 'нема, није': 'Оступися, в тебе хисту (способности) *біс-ма*'. Хринч. I, 69; *чорш-ма* 'нема, није'; *чорш-мало* 'није било'; *чорш-маішме* 'не ће бити': 'Ів би паляницці, та зубів *чор-ма*'. 'Ой тим же я не прийшов, що *чорш-мало* підошов.' 'Коли без перестанку гулятиме, то й сорочки *чорш-маішме*.' IV, 472. Паралелне примере оним горњим што смо их навели из других словенских језика имамо овде као: '*біса з'ісїи*' 'ништа не постићи'; '*біс байька зна* (лит. 'враг оца зна, познаје') 'нико не зна': 'Ма будь *біс байька зна*, який череп на дяковій голіві'; '*чорш зна хїо*, — *що*, — *де*, — *куди*, — *як* према сх. '*вразна ю*, — *шїо*, -*где*, — *куда*, — *яко*', а онда може, већ према тому, да се узме и у овим значењима: '... *хто*, — *що*' као адј. одвратан човек или ствар'; '... *як*' адв. 'ружно, зло, гадно'; '... *де*, *куди*' адв. 'далеко, без трага': '*Чорш зна що* в лаптях, та й то москаль.' '*Чорш зна що* плутає'. 'Як *чор-зна що*, — не чепать, щобі посудини не запаскудить'. 'Робиш ти, працюєш, та на *чорш зна кого*.' 'Жили, жили, та *чор-зна де* й ділися.' 'Заїць тоді ж забіг *чор-зна куди*.' '*Чорш його зна*, як і вчитись.' '*Чорш байька знає*, як співають!' У тим значењима долази і *чорш-аїш* 'що! іб'.

Поред горњих популарних имена за *diabolus* имамо и других која су такође словенскога порекла, али се у томе својству употребљавају ређе и спорадично, а то су имена некојих божанстава из словенске велике и ситне митологије, која су уласком хришћанства међу Словене у смислу горе истакнутог хришћанског стајалишта '*omnes dii gentium daemonia*' претворени у хришћанске зле духове, т. ј. ђаволе.

Перун. Ни сами првак словенскога Олимпа и поглавица богова, Перун (**Perunъ*, лит. *Perkúnas*, лет. *Pērkóns*, прус. *percunīs* 'гром', дакле некако 'громовник' који потсећа на грч. *κεραυνός*), као да није поштеђен од тог хришћанског револуционарног замаха, пред којим су морале да падају све старе па и највеће наравнорелигиске величине, јер и његово име срећамо у устима похришћаненог словенског сељачког народа у нимало отменијој улози него ли смо видели да је у његовој хришћанској психологији играју она некадашња, јамачно нижа словенска наравнорелигиска божанства, којима је успомена сачувана у горе обрађеним речима *бѣсъ* и *џарты*, а то нам, између осталог, потврђују следећи примери који

на себи носе карактер хришћанске псовке или клетве *ђаволом* као : чеш. (диал.) „Nech to Parom (Перун) vezme!“ „Chod' do Paroma!“ „Kde tam ideš do Paroma?“ „Kde si bol u Paroma?“ п. „Ej, do Pioruna!“ Овамо би ишле иако већма с алузијом на некадашњу Перунову митологиску улогу као громовника такође словачке клетве : „Parom do tebe!“ „Parom ti do duše!“ Čelak., Přísl. 494; Mách. 23.

Уз Перуна могли бисмо да наведемо и *Сварожића* (о питањима која су у вези са именима Svarogъ и *Svarožišťъ расправља опширније Јагић у Arch. f. sl. Phil. IV, 412—427), којег апостол старих Пруса, Св. Бруно (око г. 1008.), у писму краљу Хенрику спомиње називом *Zuarasic diabolus*. Bielowski, Mon. Pol. hist. I, 226.^b За њега знаду и већ дуго покрштени Руси, како то излази из средњевековних руских споменика, где се на једноме месту о њему у тону хришћанске опозиције према поганским преостацима вели : „и огневѣ моляться, зовуще его Сварожичемъ. cit. Krek, Einleit.² 395.¹ — Упор. још и мрус. *ѿрабог* „ђаво“ : „*Прабог* би тя взял!“ „Иди до сто *ѿрабогов*!“ Mikl., Die christl. Term. 42.

Велес. У Несторовој се хроници Велес (Vološъ, Velesъ од неких без јаче подлоге довођено у везу са именом хришћ. светитеља Βλάσιος, Blasius. Пор. Krek, Einleit.² 454 и д.) назива „скотимъ богомъ“ и пада у категорију бесова. Али је он, чини се, био не само заштитник стоке него и биља и пољских плодова уопште, о чему сведочи још данас у Руса „*Велесова борода*“, т. ј. руковет класја који жетелица захвати и пожње. Ср. Сумцовъ, Спасова борода у Етногр. Обзор. III, 127—8. Једно старије чешко сведочанство из 15 в. истоветује га са Баалом одн. Беелом и то, како ћемо одмах видети, због гласовне сличности, наводећи да му је био посвећен дуб, и каже : „Bohemi cum adhuc erant pagani Beel adorabant et propterea nescientes eum nominare, dixerunt: Vele, vele(s), stojí dubec prostřed dvora, quem adhuc eorum imitatores dixerunt.“ F. Černý — Věstník č. Akad. IX. 1900, 296, ap. Niederle, Slov. Star. Díl II. sv. 1. str. 114. Писац је узео као да би се у песмици спомињао Baal — Beel, зато вели „nescientes eum nominare“, где мисли на реч „Vele“, а у ствари је погрешно он, јер није знао за словенскога бога Велеса, о којем се ту говори, а који је ео ipso, па не знам под којим се именом јављао, за њега као хришћанина био зло дух — ђаво. Из Решелове белешке „ve vysvětlení Siracha“ из г. 1561., да би муж жени зажелио зла, да се претвори у гуску и да би одлетела некамо преко мора „*k velesu*“, мислио је Јиречек да *veles* пребива зими негде преко мора, где се састају

дивље гуске. Зибрт (Slov. Sbor. 1886. стр. 319) је истакао да и ту *veles* значи исто што *d'as*, *čert* и да је Решел хтео само да каже, да би жена пошла некамо к *vragu*. Ср. *Mách.* 34. За *veles* *ђаво* пор. место у једном чешком споменику из XIV. в. где стоји: „*Ky jest čert, aneb ky veles, aneb ky zmek tě proti mně zbudil.*“ Тако исто у једној лат. чеш. приповести из г. 1471. каже се: „*O nechmež již těch hřichuov u velesa!*“ *ib.*

Црнобог. Хелмолд (Chron. Slav. I, 52) говорећи о словенском поганском богослужју приповеда: „Зато такође *зла бога* називају у својем језику *ђаволом* или *Црнобогом* (*Zcernoboch*), т. ј. црним богом.“ Овај цитат из Хелмолдове хронике даје нам право да можемо закључивати, да се *Црнобог* доласком хришћанства међу Словене могао тим лакше да прометне у хришћанскога *ђавола*, што је и онако он у словенској наравној религији имао улогу сличну улози *ђаволовој* у хришћанству. Потврду зато имамо у све до новијих времена сачуваној малоруској клетви: „Щобъ тебе Чорный богъ убивъ! (sic Čelak., Prisl. 494) и у пол. имену *czarny bog* *ђаво*“ (ар. Linde) као и у разним простонародним заклинањима у северо-западној Русији (ср. Мочульский у Русск. фил. Вѣст. XXI, 185—199), где *Црнобог* долази у улози хришћанског злог духа—*ђавола*. Што се тиче тврђења о словенском митологиском дуализму *Белобога* и *Црнобога*, чега смо се дотакли у првом поглављу, у томе не влада слога међу митолозима, јер док једни, уз које пристаје и Мочульский, бране ту теорију и у Хелмолдову приповедању виде трагове христианизације тога дуализма, други су напротив мишљења да се из Хелмолдова *Црнобога* не може нипошто да закључује о некакву словенском наравнорелигиском дуализму *Белобога* и *Црнобога* — светлости и тмине, који би наличио Зороастровој дуалистичкој науци. О томе v. *Mách.* 36—37.

Из т. зв. „ситне“ митологије имамо још већи број имена којима је хришћанство ударило печат свога *ђавола*, а то би била:

1. Из области демонологије, домаћег огњишта: п. *dziad* (*dědъ* — „очев отац“ > „његов дух који након смрти бдије над кућом“ > „бог домаћег огњишта“) *ђаво*: „*Tańcowali Moški w sieni, Az jedneko dziadzi wzieni.*“ *Wista* II, 115. „*Niech cię dziadzi wezmą z takim twoim chłopcem!*“ диал. „*Dziadzi mi żozor wyrwali* (= *ђаволи ме потегли за језик*), *cók powiedział.*“ „*Is do dziada!*“ *Karl.* I, 421. „*W nosy niewychodź, bo cię wilk zje, Dziad weźmie!*“ *Zbiór* IX, 56; мрус. *diđ, diod, diđько*, (најобичније) *diđко* *ђаво*: „Дівчинонько,

приніс тебе *дідько*, розсіяв я пшениченьку рідко.“ „Який би *враз*(!) примусив мене жартувати із гетьманом, коли б сам *куций дідько* не засів мені в серці.“ „Нехай тебе не несе *дідко*, де людей рідко;“ *дід(ь)ка майи*, не имати ништа' (ср. под Негація): „В кишені *дідька має*“; *дідчий* адж. „вражжі, ѓволски“: „Санна їзда — ангельска їзда, але *дідчий* виворот.“ „*Дідчая* мати видала, щоб сова зайця імала“; *дідче ребро* (ср. горе *бісово ребро*) „*valeriana officinalis*“; рус. *домовикъ, домовой* (*„демон што живи у дому и чува га“) „ѓво“: „Есть *домовой* сараяшникъ, конюшникъ, баенникъ... и его нерѣдко зовутъ *нечистымъ, сатаной*“ (Даль I, 1159) и то не бити у случајевима, кад се под њим разуме „*чужий домовой*“, који се у једној старој руској молитви спомиње паралелно са „*чоріомъ*“, кад се зазива, у помоћ Бог, да очува кућу „отъ *чоріа* страшнаго, отъ *чужого домового*“ (cit. Mách. 95.) за разлику од пријатељскога домаћега „*домового*“ који се често од мила зове „*дѣдушка домовой*“ и који је као корисни домаћи демон остао већином у пријатној и симпатичној успомени. Хуцули га зову *Дідо Дідох*. О старим Чесима извештава Козма да су частили „*penates*“, које је отац *Čech* на леђима пренео у нову отаџбину. Font. rer. boh. I, 5. Далимил зато преводи Козмину реч „*penates*“ са „*dědky*“ и пева: „*Vybrašě (Čech) se všemi z země, — jiejž bieše Chrvati imě, — i braše lesem do lesa, — dědky své na plecú nesa.*“ ap. Mách. 98. — Чеш. *šetek, šotek* (šet, šiet „старац“) „ѓво“ спомиње се често у споменицима из XVI—XVIII. в. Штелцар Желетавски (у своме спису о створењу свѣта) приповеда да је за његова времена био обичај да мати увече погледа дете, да ли мирно спава, да га не би по чем плашио: „*šotek, Hospodářček, d'ábel, duch domovní*“. Хавел Жалански почетком XVII. в. међу другим кућним демонима спомиње такође *šetka*. Коменски, Страњски, Пјешина и Чехорода и др., упоређујући *šetke* стално са римским ларима и пенатима, потврђују да су били држани за домаћа божанства (Zíbrt, Ob. 194 и д.) од којих је хришћанство такође направило ѓволе, отуда и изреке у народу: „*Má šotka*“ = „има врага са собом“ т. ј. иде му све за руком. Место *šotka* каже се и *skřítka* или *hospodářčka* у истом значењу. Čelak., Přísl. 494. „*Pravý šotek!* „Прави ѓво!“ т. ј. окретан, спретан човек који се у правом часу свагде нађе; слов. *šetek* „ѓво“. Према словеначком народном веровању *šetek* је некада био добри дух, њему је ваљало оставити део од свега што се пекло или варило. Њему је сродан *šent, šentek* (*saniti*, lat. *sanctus*) изравно из ствнем. *sancti*, срвнем. *sancte, sante*. MEW. 288, а биће да је истога по-

стања и *šetek* као и чеш. *šetek, šotek*), који обично стоји на стаблу и уздише. Кога ухвати огребе га или му замрси власи, па га се зато плаше нарочито чобани. Узима обличје вука и најпогибељнији је о божиху. У Штајерској су познати погрдни узвици: *Šent!* „Šentana para!“ „Šentaj!“ ар. Mách. 99. И у наших кајкаваца долази *šent* за „ђаво“. Мажуранић, Приноси 18.

Чеш. *skřítek, škrietek*, слч. *škrata, škriatek*; п. *skrzat, skrzatek, skrzot*, слов. *škrat, škratec*, сх. (кајк.) *škrat, škrapec* (из ствнем. *scrat, scrato*; срнем. *schrate*; новнем. *Schratt*) „ђаво“. Слов. *škrat* је наводно значио шумскога демона, шумско божанство и то значење има *Schratt* и данас у Немаца. Mannhardt, Baumk. I, 144. У Словена је он преузео улогу домаћег демона, кућнога божанства и само спорадично долази у првом значењу, на пр. у Чеха: „*lesní skřítek*“. Уосталом *škrat, skřítek* и т. д. у хришћанским устима значи „ђаво“, за то пор.: чеш. „*Pro tut' (mast) baby skrzietkem (scrzyetkem) k čertu vzletie.*“ ар. Mách. 104. Цтибор Товачовски из Цимбурка у „*Hádání Pravdy a Lži*“ каже: „*Tožt to dítě za nekřtěné položí a odsoudí za skřítku nebo diblíka.*“ ib. Успомена на *skřítek* „зао дух, ђаво“ сачувала се и у чешким изразима као: „*Není ani křístka* (метат. са ослоном на *křest*, i. *skřítku*) *doma*“. „*Je to pravý skřítek!*“ рече се малену а окретну чељадету. „*Aby tě skřítek vzal!*“ — стара клетва у Чешкој и Моравској. Најстарији помен пол. *skrzatek* „зао дух, ђаво“ налазимо у Гиловскога из 1579. г.: „... bo widáni są *ziemacy skrytkowie, domowe vbożta, leśni satyrowie, wodni topcowie, gorne iędze, powietrzni duchowie*“. Arch. f. sl. Phil. XI, 138. И Пољаци кажу о брзу и окретну чељадету: „*Leci jak skrzat!*“ Обична је и клетва: „*Bodaj cię skrzaci wzięli!*“ О чељадету које изгледа слабо и пропало вели се: „*Wygląda jak skrzat.*“ У пољском дечињем говору *skrzatek* се зове *otmiana*, јер се о њему баје да вечером около лута и отима децу. Lud XI, 201; XV, 25—27. Према народном веровању у Штајерској *škrat, škratec* носи новац и жито; борави у шуми, узима обличје мачке, пса и гуске. Штајерцима и метеори нису ништа друго него летећи *škrati*. Pajek, Črtice 228—230, ар. Mách. 106. Кајк. *шкрашец* „дивља жена, шумски враг“ ваљада је исто што и шток. *крашел* „зао дух, ђаво“ (Krauss, Mitth. XIII, 156—9) само што би последње име звучило више еуфемистички с наслањањем на адј. *крашак* према поменутом бугарском имену *кѡсий* „кратак, кусаст“; — „ђаво“.

2. Из области демонологије житне и шумске. мрус. *лисовик, лисун* „шумски демон, ш. ђаво“; *лисунка* „његова жена“; *ѡ-*

лісун (а и *лісун*) ,бог вучји који од њих иште да му прибављају храну'. Хринч. II, 370. Мрус. *лісуну* одговара рус. *лѣший*, *лѣшакъ*, *лѣсовикъ*, *лѣсникъ*, *боровикъ*, *моховикъ* и др. Wisla IV, 922. Радо лута по шумама и њише се по стаблима па га зато називају и *зыбочникъ*. Mách. 125. Овамо спада и чеш. *matoha* (у Словачкој), зао дух замишљан као страшило без главе о којем се у песми пева: „Tri sto bohů prabohů! — Já som stretou *matohu*, — tam v ulici na rohu — chytala ma za nohu.“ Kollár, Zpěv. I, 13. У лужичких Срба има *přezpolnica* одн. *připolnica*, којом плаше онога ко о подне иде у поље велети му: „Nebojíš se, že *připolnica* na tebe přijde? Поред *připolnica* има *dopołnica* (преподнев. демон) и *wotpołnica* (послеподнев. д.), а најопаснија је пак *serpołnica* — заводница што опчарава и заводи момке и младе људе. И *serpušyja* или *serpel*, *serpol*, *serp* је зао житни демон који носи под пазухом *срп* и, ухвати ли које дете, осече му главу. Међу подневне опасне духове који у простоме народу играју улогу хришћанских ђавола могли бисмо да убројимо даље: рус. *ѵолудница*, а биће да је с алузијом на ово митско биће настало у рус. еуфем. име за ђавола *ѵреисѵодней* (лат. *daemon meridianus*). Даљ I, 386, на чеш. *polednice*, *poledníček*, п. *południca*, *południówka*, *przypołudnica*, којом мајке, као ђаволом, плаше децу одвраћајући их да не иду о подне у поље: „Nie chodź do grochu, bo cię *przypołudnica* weźmie“. ар. Mách. 138. Руски староверци имају подневну молитву „бѣсу *ѵолуднему*“. Афан. I, 137—8. И Боксхорн расправљајући о руском народном веровању (у Resp. Mosk.) мисли на „полудницу“ кад каже: „*Daemonem quoque meridianum Moskovitae metuunt et colunt. Ille enim, dum iam maturae resecantur fruges, habitu viduae lugentis ruri obambulat, operariisque uni vel pluribus braccia frangit et crura; neque tamen contra hanc plagam remedio destituuntur; habent enim in vicina silva arbores religione patrum cultas: harum cortice vulneri superimposito illud non tantum sanant facile, sed et dolorem loripedi eximunt.*“ ар. Mách. 139. Подневному погибељному демону одговара поноћни, којег лужички Срби зову *d'abel połudnouvj*, *počnť połuda* или *půlnočnice* (ib.); рус. *ѵолевикъ*, *ѵолевой*; мрус. *ѵольовѵи*, *ѵольовѵк* зове се ,ђаво што живи у пољу, житни демон што бежи пред косом и српом па се сакрије у задњи сноп и с њим се преноси у пласт'. Истоветује се са ђаволом и њему се приписује ако је што рђаво на њиви, како то разабрамо из малоруске пословице о кукољу: „Кукиљ, то *ѵольового діѣка* работа“. Хринч. III, 290.

3. Из области демонологије водене и ваздушне. *с. водац* ,*ђаво* што утапља: „Прије Јурјева се не сме човек да купа, јер у води станује *ђаво*, који би човека повукао у дубине.“ Илић, Слав. об. 127. Кашто и са ослоном на преставу *водиши*, *заводиши*: „Води га његов водац“. Вук, Рј. s. v.; *водењак*: „Однео те *водењак*!“ казаће око Вучитрна жене у љутини немирној деци. „Јужна Србија“, књ. IV. 543. Словенци га зову *rovodnji*, *vodeni* или *divji mož*, *ruk*, *gestrin*; Бугари *воденъ*, *ђаволъ*; Чеси *vodník*, *vodní muž*, *mužiček*, *hasrman*, *hasrman*, *bestman* (потоња су три имена начињена према нем. *Wassermann* ,водени дух, демон‘ а вероватно и горе поменути слов. *gestrin* и то контаминацијом еуфем. измењеног „*Wassermann*“ и „*duhovin*“ ,*ђаво*‘); Пољаци *topielec*, *toplec* (мами младе девојке, на валовима лепо певајући, па их утапа); Руси *водяникъ*, *водовикъ*, *дѣдушка водяной*; Малоруси: *болошійник*, *очерейшник* којему деца при купању пре него ће у воду запевају: „*Чоршок*, *чоршок*! — Не ломай кісток; — ті зь води, а я в воду.“ *Mách.* 143.

И општесловенско божанство сунчаног повраћаја из зиме у лето под именом „*Куџала*“ (**kop'q*, *kopati*, ср. Schrader, Sprvgl. u. Urg. II, 454 и д., Костомаровъ у Жив. Стар. 1891. I, 138—9) чија је светковина и прослава са прелазом у хришћанство везана за Јована Крститеља, одакле му и надимак Св. Јован Купало (рус. Ивѧна-Купѧла) било је у хришћанским устима истоветно са *бес*, *ђаво* како нам поред осталогa сведочи писање животописца кнеза Владимира из полов. XVII в. који на једноме месту каже: „Пети је бог између њих био *куџало*, којег су држали богом природа...; тому богу *куџалу* или радије *бесу* (ђаволу) и данас на неким местима славе успомену... Затим прескачу огањ и оному *бесу куџалу* приказују себе и обављају на тим састанцима разне друге *бесовске* (сотонске) обичаје“. cit. *Mách.* 200. Слично приказује купала *ђаволом* и летопис Густински који, јамачно поводећи се за животописцем кнеза Владимира, вели: „*Куџало* је, како држим, био бог благостања као у Хелена Церес... Тому *бесу куџалу* и данас у неким местима неразумно одржавају помен почевши у предвечерје у очи Св. Јована све до жетве“. ib.

Вихор и вијавица ветрена као један од судбоноснијих природних појава у погледу пољскога рода био је у Словена ратара у периоду њихова примитивнога анимистичкога гледања и узимања свих природних феномена персонификовано зло, а тому је остао траг у неким речима које неретко и данас у простонародном говору означају уједно ветар и ветреног злог демона као рус. *вихрь*,

вихоръ бурный са сестрама које се зову *буря*, *мятель*, *вьюга*, затим *шрескунъ*, *сшуденець*; мрус. *парашек*, *віхор*; лужсрп. *vtchoř*; чеш. *větrnice*, *rarách*, *rarášek*, *rarášik*, (у Шлеској) *jarášek* (*ра* — *ра* ономатоп. ?); слов. *vtinec*, сх. *vješrušina*, *салауѡвина*, диал. *viĵar*, *viĵorina* (у средњ. Далм.) У хришћанству је, разуме се, и тај демон прешао у *ђавола*, а то нам потврђује и чињеница да се на пр. у руском *вихоръ* узима синонимно за *ђаво* (Афан. I, 331), затим малоруске клетве: „*Vixor* табе надими!“ „О, щоб *ix vixrom* вінесло!“ Има једна словеначка народна приповетка о девојци која као да је угледавши „*vtinec*“ зазвала га речима: „*Škratec* (= *ђаво*) *mali*, — *škratec* *zali*, — *z menoj plesat bali*“, а *ђаво* дошао и повукао је да с њиме плеше и плесао је с њом тако дивље и дуго, док није морала кући без пета. Kres IV, 452. У већој је мери преузео улогу *ђавола* чеш. *rarach*, *rarášek*, како нам показују следеће популарне клетве и псовке у друштву с тим именом које означаје *ђавола*, на пр.: „*Aby tě rarášek* miloval!“ „*S kterým raráškem* jsi se o to potázal?“ „*Hněvivý, rozvzteklý jako rarášek*“ (ср. и мрус. „Сердитъ якъ *Парашекъ*“. sic. Čelak., Přisl. 495). „*Jest raráškem* posedlý.“ „*Rarášek* mu nedal spáti.“ „*Ký rarášek* tě sem donesl?“ „*Je v něm rarach* zašitý!“ „У њему је *ђаво*!“ у смислу: срећан је! На његову улогу као несрећног демона за пољске усеве, о чему је горе нешто речено, рекао бих да смера и чешка детиња игра „*na raráška*“, кад деца при тој игри чупају траву и певају: „*Trhám, trhám hrášek*, — *přijde na mne rarášek*; — *raráška* se nebojím, — *kravičku* si podojím“ и на то полети „*rarášek*“ па кога првога ухвати, он буде „*rarášek*“. Упор. Kott III, 27; VII, 559.

III. Имена еуфемистичка.

На основу простонародног хришћанског веровања, које има свој прави извор у општерелигиској психологији да се зао дух одн. *ђаво* може ласно да појави и човеку приступи на сами помен његова правога имена, никла су многобројна еуфемистичка имена за ознаку „*ђавола*“. Таква су имена настала или делимичним гласовним преиначењем којег обичног имена за *ђаво*, или контаминацијом двају уобичајених имена, или контаминацијом којег обичног, а може бити и еуфемистичког, имена и неке друге речи индиферентног или пејоративнога значења, или пак описно.

У прву би категорију спадала на пр. наша имена: као *дабо* *шавб*, (ѡ)завб, (ѡ)заб (потоње у Црној Гори) место *ђавб*, *чава* (у Далм.) м. — *ђава* (ослон на *чавао* и у коликој мери тешко може да се

установи): „Чавли те однили!“ *нѣг*, *шрѣг* м. — *враг*; *шрѣжина* м. — *врѣжина* (у Далм.); чеш. *červ* (такође је тешко да се установи колико се ослања на претставу „červ“ као демон. биће) м. — *čert*; п. *djacheł* м. — *djabel* према сличним именима у немачком као *Teufel*, *Teixel* и *Teufel*, франц. *diantre* м. — *diable* и т. д. Према ономе што Бернскер (EW. I, 164) нагађа, овамо бисмо могли ставити и п. *car* „ђаво“: „*car tobie!*“ „одлази од мене!“ (из мрус. „*цур!*“ „мичи се одатле! носи се!“ рус. „*чурь!*“ „стан! не дирај!“ „*черезь-чурь*“ „преко мере, одвише“), јер није искључено, како вели, да се у овој речи крије еуфем. назив за „ђаво“, који је некако прекројен од **čerty*, п. *czart*, *czort* аналогно горе наведеним еуфемистичким именима у другим језицима.

Контаминацијом двају употребљаваних имена за „ђаво“ настао је на пр. сх. (кајк.) *vragbes* (= „ђаво“: „А је *vragca!*“ „Ај! је *vragčani!*“ „Ала је вражји!“) и то од *vrag* (почетни слог) и *škrapes* (дочетак), чему је поводом тако насталога гласовнога слагања у семантичком погледу могла да приступи асоцијација „*vragbes*“ птица, позната због своје немирноће и лукавости што су обични атрибути и ђаволу; п. *djas* од *djabel* (почетни слог) и *bies*, некада **bias* (дочетак), дем. *djasek* (у стар. д.) *djaszek*; *iwas* од *iwan* (= „ђаво“) и *bie(a)s*; мрус. *iaścъ* (као у пољ.); лужсрп. *djas* (као п. *djas*); чеш. (у стар. д.) *dias*, *da's* (у нов. вр.) *děs* (исто, само што у потоњем случају вокално преовлађује *běs*), одатле гл. *děsiti* „страшити, плашити“, при чем можемо да констатујемо интересантну иако не необичну појаву у животу речи и еволуцији језика, да се из преначињене једне речи, у нашем случају имена *běsъ*, изводе друге са идентичним значењем, какво је било значење оне прве, која је служила за базу новоначињеним речима. Етимологију речи *běsъ* видели смо горе. Сличан пример еуфемистичког имена за „ђаво“, о којем говоримо, имамо у новогрч. *ó diás* за *diáβos*, *diábolos* (Hatzidakis у Byz Zs. 4, 413; ар. BEW. I, 199). Једно и друго име, а мислим и сва словенска међусобно (изузевши донекле могућност каквог ближег утицаја на лужсрп. било са пољске или чешке стране), настала су самостално и то из одношаја оног религијско-психичког стања и расположења у припроста верника према правом имену ђавола, што смо мало пре нагласили. У чешком имамо још и ове примере: *d'ách* од *d'ábel* и, мислим, *rarách* или *hřích* (такође „ђаво“); *d'ák* од *d'ábel* и *drak* (исто „ђаво“); *gas* од *rarách* и *běs* одн. *d'as*; п. (диал.) *jaziek*, *jazio*, *jaś* од *Jan* и *bies* + *ek* (евент. према *jasiak* „зец“); чеш. *čes* (у Моравској) од *čert* и *běs*; *šmak* (*čmak*) од *smok* (*zmek*) и *šlak*

или *sak* (= ,ђаво'): „*Ký šmak v tom vězl?*“ „*Šmak to vem!*“ „*Kého šmaka (saka, šlaka ... čerta)!*“ „*Ba šmaka!*“ Kott I, 175, 773; III, 913; V, 1189; BEW. I, 439.

Друга контаминација, наиме обично или еуфемистичко име за ,ђаво' и нека друга реч дали су у сх. *vrān* оп *vrag* и *vrān* (праћен двоструком помисли: птица злокобница и птица црна — једно и друго својствено ђаволу); *hāīār* (у Далм.) од *hāvō* и *frāīār* (обично у црну!); *vrāīār* од *vrag* и *frāīār*; *hāīār* од *hāg* и *frāīār* (исто у Далм.); слов. *vrān* (као у сх.), *vrānov* ,*verteufelt'*, *vrānovski* ,ђаволски'; „*vrānovsko delo!*“ буг. *vrānъ* (као у сх.), ,ђаво'. Тако се назива и у једној бајалачкој песмици, где се насупрот *vrānu*-врагу анђео ради слагања именује *brān*: „*Vrānъ* врчи по небо-то, — *brānъ* сѣди на комина, — брани душиџ и тѣло“. Геров I, 153; чеш. *čmert* од *čmуг*, диал. *čmejр* (,гамад') и *čert*; *čechman*, *čerchman*, *čerchmant* од *čert* и *man* (= нем. Mann одн. Čechmann): „*Čerchmant v něm vězil!*“ „*Aby tě čerchmant vzal!*“ „*Jdi s tím k čerchmantul!*“ (Упор. нем. *Deutscher*, *Deuker*, *Deiker* = ,Teufel'! ap. Nyrop, Das Leben der Wörter 14); *čerchmantský*, *čechmanský*, *čerchmanský* адј. ,ђаволски'. Kott V, 1181.

Описна еуфемистичка имена за ,ђаво' или су настала са помишљу на које од карактеристичнијих својстава које му приписује хришћанство, или је прозван именом неке животиње коју је такође хришћанство учинило његовим симболом, или му се пак даје име какве болести, недаће или било чега, што је човеку у животу одвратно и несимпатично. Некоја су од оваких описних еуфемистичких имена у појединим језицима дошла до веће популарности и употребљавају се доста често, па ћемо се ми баш ради тога најпре да осврнемо на та популарнија имена. Уз горе обрађенога *vraga* који је такође по својем постанку еуфемистичко име (**vorgъ*, стсл. врагъ ,*inimicus*'), али смо га због већ изгледеле његове еуфемистичности, а ипак веће популарности, уврстили међу главне називе, долазила би овде у обзир као популарнија описна еуфемистичка имена за ,ђаво' ова: п. *kat*, *kaduk*, чеш. *kat*, *kozeļ*, слов. *zlodī*, *zlōděj*, *hudič*, *hudi duh* (стсл. *chudъ* ,мален, ситан, оскудан' што се изводи (Педерсен) из сти. *kōdati* ,сатире, дробн'; *kōudrás* ,мален; незнатан, прост', мање вероватно (Меје) из арм. *xun* ,мален'; гот. *haunъ* ,низак'; грч. *хобѳос* ,лак'. Cfr. BEW. I, 405), дакле некако са омаловажењем и презирно ,ђаво', којему се још поред тога каже *hude(t)r*, *-rja*, *hudiršcak*, *hudīman* (нем. „Mann“ на крају слично као што смо видели у чеш. код *čechman*: „*Glej hu-*

dimana, citre bi me bile ob grunt pripravile“. Plet. s. v.), *hudmer*, *hudnik*, *hudoba*, *hudobec*, *hudobiĵan*, *hudiček*, *hudičić* (дем.) и та се имена више или мање употребљавају и у погрдном смислу или као клетве, како смо видели горе о другим именима за „ђаво“. Путем основнога значења *hudi duh*, *hudič* „ђаво“ изведене су у словеначком даље речи као: *hudec* „зао, рђав човек“; „царих“ (мала птичица која својом брзином и вештим сакривањем по гомилама и грму одаје у себи нешто демонско); „улози, костобоља“, која се зове и *hudica* (анимистички узета као опасно ђаволу сродно биће, па отуда и персонални суфикси *-ec*, *-ica*): „*Prijela ga hudica*“. Plet, 1, 286; *hudoĵnica* „зла жена“; „огњица, грозница“ (као *hudica*); *hudenica* обично у плур. *hudenice* „зли женски духови што шкоде малој некрштеној деци“; *hudika*, *hudobika*, *hudobičje*, *hudolès* (bot.) „*viburnum lantana*“; *hudina* „зло, неваљалство“ (супст.): „*hudina leze* (аним.!) *iz telesa*“; „*hudina gre iz bolnika*“ (о болештини, смраду што излази из болесника); *hudirstvo* „ђаволство“; *hudičati*, *hudičevati* „псовати, клети“ „*hudiča*“; *hudičevanje* „ђавлекање, проклињање „*hudičem*“; *hudičevavec*, ако је мушко, а *hudičevavka* ако је женско, што куне „*hudiča*“; *hudičev* „ђавољи“: „*hudičev človek*“; „*hudičevo delo*“; *hudičji* „вражји“; *po hudičje* адв. „на вражју, јако, одвише“: „*Po hudičje črno lice 'ma*“; *hudirjev* адј. од *hudir* „вражји“: „*hudirjev človek*!“ *hudirski* „ђаволски“: „То је *hudirsko delo*!“ Биће да се на основно значење *hudi*, *hudi duh* „ђаво“ мисли и кад се на пр. каже: „*hudo poţelenje*, — *vreme*“; „*hud vihar*, — *mraz*“; *hudi*, *hudourni oblaki*“; „*hudi časi*“; „*huda reka*, — *noč*, — *sila*, — *suša*, — *bolečina*, — *rana*, — *bolezen*“ (спец. падавица); „*hudo ti bodi*!“ (клетва) и т. д. И у руском долази *худой* за „ђаво“ (Mikl. Die christl. Term. 42) као и сх. *худоба* (више у кајкаваца), *худа сшвар*, *худѣн* (у кајк., а и чакаваца на пр. на острву Хвару): „*Худобо* паклена!“ (као псовка — и повелика. У Дубровнику, а и по осталој Далм.). Вук, Посл. 343. *Худоба* у мушкоме роду обично не долази као што је ту реч употребио на једноме месту Кашић (Нач. 10 цит. Рј. јсл. Ак. III, 724): „Од нечистога *худобе*“. Од *худоба* „ђаво“ изведене су у српскохрв. ове речи: *худобица* „женско чељаде бесно, у којем је сотона, враг“; *худобињак*, *худобњак*, *худобник* „obsessus“; „човек који чара с помоћу худобе, врага“; *худойштина* „perversitas, iniquitas“; „malus spiritus“ (deteriori sensu); *худобак* адј. „diabolicus“; *худобно* адв. „diabolice“; „satanice“; *худойски* адј. и адв. (исто); *худобљи шрн* (bot.) „*paliurus aculeatus*“ (пор. чеш. *chudobka* „bellis perennis“). Друго популарније еуфемистичко име за „ђаво“ у слов. је *zlodi* (ген. *zlodja*), *zlôdĵj*

(стсл. *xlodej*, лужсп. *xloděj* ‚maleficus‘; п. *xlodziej* ‚fur‘; лит. *zlodėjus* ‚maleficus, homicida‘): „Da te *xlodej*!“ „Та дедек је од *zlodeja*!“ *zlodejevník* ‚поседнут од ђавола‘; *zlodejev* ‚вражји‘: „То је *zlodejev* дедек!“ *zlodejski* ‚ђаволски‘; *zlodejati*, *zlodejevati* ‚псовати, клети‘ „*xlodej*!“ На истој су хришћанској помисли о ђаволу никла и следећа његова имена: сх. *сѣари зликовац*, *злодук*, *злоча* (Mikl., Die cristl. Term. 42), *злоакѣо* (ЗБНЖ. IV, 146), *зале* (М. Стојановић, Слика 169); рус. *злой духъ*, *недобрый* (Даљ I, 386), *сѣарый злецъ* (Mikl. I. с.); чеш. *zlý*, *zlý duch*, *zlý nepřítel*, *zloduch*, *zloch*: „Ту *zlochu*!“ ‚ђаволе! ђавољи човеће!“, Kott I, 773; V, 1189. п. *kat*, (дем.) *kacik*, *katowczayk*, чеш. *kat*, (дем.) *katik*. Етимологија је ове речи досада непозната. Из доста велике њене популарности у горњему значењу у пољскоме, а и у чешкоме језику могло би се мислити да се ту ради о некој позајмљеној речи, која је у истом гласовном облику у толиким језицима значила ‚мачак, мачка‘, на пр. лит. *kātas*, лат. *cattus*, стпрус. *catto*, стengl. *catt*, стфр. *cat*, кимр. *cath*, корн. *kat* и т. д. па се у просто-народном говору на основу горе истакнутог религиског гледања на ђавола и с обзиром на избегавање његова правога имена везала за гласовно сродну домаћу популарну реч *kot* ‚мачак‘, што се могло да догоди тим пре што *мачак*, *мачка* и онако у просто-народном веровању пролазе за демонске животиње. За потврду горњег значења навешћемо неколико примера: п. „Ту *mas siostrę*, ја *mam brata*, *będzie kumostwa do kate*“ (= ‚много, одвише‘). „*Kata ci dam*!“ ‚Ништа ти не дам!‘ (сп. под „Негација“). „*Kaci* (пл.) *mi po tobie!*“ „*Ruszaj sobie do kate!*“ „*Bodaj cie kac!* *wziem!*“ „*Katać*“ као усклик: „Ах, кад би(х) само!“ и адв. ‚сигурно, доиста‘ (*kat* + *aci* < **atē*, стсл. *аште*): „*Chcesz piwa?*“ — „*Katać nie!*“ (= ‚Врага само (да) не бих! — сигурно хоћу!‘). Karł. II. 322—3. чеш. „*Někoho katu datt*“. „Ту *kata viš!*“ ‚Ништа не знаш!‘ (нег.!) „*Aby tě kat st’al!*“ „*Nech to katl vezmou!*“ „*Sam nad sebou katem se udělati*“ (= ‚Бити строг са самим собом‘). „*Půjdeš tam?*“ — „*Kata půjdu!*“ (сх. „*Vraga idem!*“ = ‚Не идем!‘). *Katať* = п. *katać*: „*Katať tam byl!*“ (= ‚Доиста није био тамо!‘) „*Katať tam nebyl!*“ (= ‚Врага само није тамо био! — У истину је био!) „*Byls tam?*“ — „*Kata nebyl!*“ (= ‚Врага писам био! — Био сам!) „*Kata!*“ = ‚Не!‘ (в. сл. под „Негација“).

п. *kaduk* (из лат. *caducus*) најпре ‚тешка болест, падавица‘, затим на основу прстонародног веровања, да је у епилептичарима зли дух који њима влада, дошло је до значења ‚ђаво‘: „*Idź do kaduka!*“ „*Kaduka ta!*“ „*Kaduk ci po tem!*“ „*Kiż kaduk!*“ „*Do kaduka!*“ диал. „*Spółka! s~ w lese z kadukę*“ (сп. горе чеш. „*Spěchal*

v les, setkal se s ním bĕs“ и др.). „Po kaduku (= „по врагу, на вражью“) zrobil, vylazla mu dusza“; *kaduczk, kaduczek* (дем.) Karł. II, 289; мрус. *кадук* „нека болест“ (эпилепсија?); ђавѡ; белорус. *кадѹк* „несрећа; зли дух, ђаво“ (из поль.); рус. *кадукъ* „падавица“.

чеш. *kozal*, 'ђаво': на основу хришћанске симболике о ђаволу који се претставља са роговима, а од домаћих је животиња јарац по својим роговима најкарактеристичнији, отуда *jaraц* 'ђаво, становник пакла' према речима средњевијекне црквене песме „*Dies irae . . . inter oves* (анђели, добре душе — рај) *locum praesta, et ab hoedis* (ђаволи, осуђене душе — пакао) *me sequestra . . .*“ Тому је приступила наравнорелигиска простонародна традиција о *јарцу*, који је у индоевропској па и у словенској митологији демонска животиња (исп. овамо још и рус. *шайтанова* — шайтанъ из тат. 'ђаво' — *скоштина* 'коза') и симбол олујнога облака, дакле погибије за човечји живот, стоку и пољске усеве, као што је у хришћанству *ђаво* погибија и упропастилац душа. Одатле у чеш. изрази: „*Kozla!*“ (= „Врага!“) „*Jdi ke všem kozlům!*“ „*Kozla kus* (много, одвише) *by sežral!*“ „*Dovím se toho, a kdyby kozel v tom byl (vžel)!*“ „*Kozla do toho!*“ (= сх. „Не ваља ни *врага!*“ „*До врага са тим!*“) „*Kozel ho tam vnes!*“ „*Kyho kozla!*“ „*Ten mne po kozlech* (= за несрећу) *privítal!*“ „*I kozla!*“ (= „Ну врага!“) „*Kozla na to dbal!*“ (Ништа се о томе не брине!) „*Aby to kozel vzal!*“ и т. д. Kott I, 773; VI, 697.

Иза тих популарнијих еуфемистичких имена навешћемо укратко и друга која су мање у употреби, а која имају свој извор такође у сличним хришћанским помислима и претставама о ђаволу:

1. имена по антипатичним својствима која се приписују ђаволу: сх. ненавидник, рогашџи, диал. *оми рејашџи*, *оми с рејџон*, *оми с рожинан*, *оми црни* (у средњ. Далм.), *оно*, *црни*, *црноџа*, *џакленик*, *џаклеџак*, *оми џаклени*, *оми из џакла* (исто у Далм.), *нечасџиви*, *лукавац* (*џаклени*), *наш неџриџашџел*, *гџуски дух*, *нечисџи* (ЗБНЖ. XIX, 147), *нечисџџак* (М. Стојановић, Слике 169), *несџага* (у знач. „нечистоџа, нечисти“; у Жумберку, по саопштењу дра. Скока, где реч *сџага* значи „чистоџа“), *кџси* (у Србији), *брадаџло* (Срп. Етн. Зб. VII, 73), *џоган* (Мажуранић, Приноси 244), *силник*, *наџасџ*, *наџасник*, *грџеж*, екав. *грџх*, икав. *грџх*, *грџј*, *неџиџ*, *неџиџак* (В. Вул.-Вукас., Билъ. 55); слов. *rogan*: „*Ti rogan ti!*“, „*Rogan vrag*“, „spiritus immundus“; буг. *еднокракџий*, -*ияџџ*, („једноноги, хроми“): „Ще тя земе еднокракџий!“ Геров II, 6; *кџсий*, -*ияџџ* (кратки, кусастџи), *нечесџивџий*, -*ияџџ*, *нечисџџий дух*. I, 447; рус. *нечисџџий*, *нечисџџая сила*, *чорная сила*, *не-*

истовый (свирепи'), *нелегкий*, *нелегкая* (сила), *неладный* (ужасни, немили'), *оййя* (= незграпни'), *неключимая* (несретна, проклета) сила, *ненависникъ* (рода чловѣческаго, — наше мѣсто свято), *некошный* (слаби' — стсл. *kostъ*, лат. *costa*) и *некошной*, *недругъ*, *не-нашъ*, *лукавый*, *луканька*, *блзнийшель*, *соблазнийшель*, *кромъшный* (— који је на страни, у паклу — паклени), *царъ шьмы*, *князь шьмы*, *морoka* (помрчина — мрачњак), *царъ ада*, *обломъ* (што је сломљено, што не вреди), *косой* (кбсь, кривй). Далъ I, 386; II, 1532; BEW. I, 585; мрус. *лукавий*, *нечистиый*, *нечиста сила*, *лихий* (злочести'), *лихий* — *необачний* (— немирни'), *чорний*, *морок* (**morkъ*, стсл. *mrakъ*, *γνῶφος*), *злиденъ*. Хринч. II, 158; 364; 562; IV, 470: чеш. *černý*, *utrhač* (клеветник), *potlouvač*, *pokušitel*, *svůdce*, *hřích*, *šlak* (нем. Schlag, срч. кап'), *tmauý*, *andllek černý*, *prašivec* (краставац, губавац), *vápeník* (клячар, који пали клячину). Kott I, 202; IV, 805; V, 1189; п. *grzech*, *grzych*, *grzyf*, *czarny*, *czarny duch*, *czarny anioł*, *kusiciel*, *lichu*. Karl s. v.; стсл. *lqavujъ*, *neprijaznъ*;

2. имена по симболичним или демонским животињама: сх. *змај ѓаклени*, *змија ѓаклена*, *гуја* —, *аждаја* —; буг. *влѣкъ* (а већ смо споменули да у неким крајевима у Бугарској народ *змију* зове *дѣволѣ*. Геров I, 396); „Понѣйдѣ *дѣвола* наричитѣ *влѣкъ*“. I, 137; рус. *змій*; чеш. *drak*, *dráče* (дем.), *had*, *vyr* (диал. *vejř*, *bubo maximus*'), *červ* (у колико не би био прекривени *čert*, како смо рекли горе; и *црв* је у осталом демонско биће!), *krkavec* Čelak., Přísl. 613; п. *wąż*, *zmij latawiec* (упор. мрус. *лішавец*, нечисти дух у прилици огњенога змаја', а, ваљада, амо иде и кајк. *litek*, *ђаво*': „Accedit quod (parochus) veluti aliquis saecularis soleat per sent (*šent* смо имали горе) et *litek* blasphemare“. ар. Мажуранић ор. с. 244), *smok*, *čmok*, *čmuk*; чеш. *zmeč*, *zmok* (етим. једно са лит. *smákas*) *ђаво*, *сотона*, *велиал*': „*Zmeč malus spiritus specie madidae prorsus avis pingi solitus*“ стоји у Бернолакову словару. У Ткадлечка долази *zmeč*, поред *čerta* и *velesa*, у значењу *ђаво*', а тако га исто употребљавају и Штитни и Хус. О томе в. Zíbrt, Staročeské výroční obyčaje, pověry, slavnosti a zábavy стр. 209—210, ар. Mách. 152. Пољ. *čmuku*, чеш. *zmeč* је близак лужсрп. *plón*, *plevník*, *plivník*, о којем ср. што пише Маценауер у Listy fil. a paed. XIII, 164;

3. имена разна: сх. (кајк.) *маркај* (= „макар кај — што, quidquid“. Мажуранић ib.), *малик*, буг. *маликъ*, слов. *malic* (доводи се у везу са грч. *μηλον* „стока, благо малога зуба“, наш *мѧл*, мрус. *малъ* — исто, лат. *malus* „зао“. BEW. II, 14) *ђаво*'; *мелун* (из осм. арап. *melun* „проклети, проклетник“) исто; *мрашійњак* (мратинци, на-

родне свечаности о Мратињу' као преостаци из незнабожачких поганских времена, одатле у хришћанским устима *мраїїѣнак* 'ђаво' слично чеш. *martínek* 'распуштењак, разузданик', прозван по веселој дружини која о Мратињу приређује веселу свечаност уз играње. Ср. BEW. II, 21); *цоцан* (ономатоп.), *бодеж*, *кајк.*, *госїон* (тако су ђавола називале вештице (Мажуранић *ib.*) као из неке почасте, јер им је у њихову послу ишао на руку), *маслак* (нечисти (?) ЗБНЖ. XIX, 147); *ѣин* (В. Вул. Вукасовић ор. с. 44), *будибогснама* (ср. нем. Gottseibeius); *андрак*, *малесорија*, *исан*, *шеїїан*, *шаїїан* (из осм., потоње и у буг.); слов. *dahovín*; буг. *анїихрисїїѣ*, *їарїїорѣ*; рус. *марѣ* (од *мајо* 'вијати, мотати' са формант. — *ра* — *ѣхотаѣис*, 'phantasma' — 'ђаво'); буг. *ма-ренѣ* (исто); рус. *ляхой* (п. *lach*, *mieszkaniec rownin polskich*, *lech*, отуда рус. и *Ляхѣ* (презирно) 'Пољак'), диал. *грецѣ* (грекѣ < стсл. грѣкѣ најпре из лат. *graecus*, мање вероватно из грч. *Γραικός*. BEW. I, 359), *игрецѣ* (играч'), *фармазонѣ*, *шуїїѣ* (ср. слов. *šutec* 'лѣда'), *шаїїанѣ* (из тат.), *шиликунѣ* (етимол. нејасна), *шишѣ* (шишка-ономатоп.), *шишига*, *шишиганѣ*, *хохликѣ* (п. *chochlik*), мрус. *їанич* (ср. *кајк.* *госїон*), *їримха*, *манія*; чеш. *sak*, *brk*, *nešt* (*nechat'*, *necht'*, *nešt'*), *pikalk* (стпрус. *pickals*, лит. *pykàlas*, лет. *pikals* 'ђаво'). Ср. Маценауер у Listy fil. XII, 340) са наслањањем на *diblik*; п. *lelum polelum* (ономатоп.), *drab* (обично у плур. *drabi*): „Niech ich porwa drabi!“ *iwan*: „Idź do iwana!“ 'Иди до врага!'

Загреб.

П. К. Булаїї.